

УДК 336.143
ББК 65.261.3

Филипів Р.С.

**ЕКОНОМІЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ В МЕЖАХ ФІНАНСУВАННЯ
БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ**

Львівська державна фінансова академія,
Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України,
кафедра державних фінансів,
79000, м. Львів, вул. Коперника, 3,
тел.: 0322724054,
факс: 0322444469,
e-mail: academy@ldfa.edu.ua

Анотація. У статті розкриваються теоретичні та прикладні аспекти фінансування бюджетного дефіциту з огляду на пошук і застосування ефективних економічних альтернатив, спрямованих одночасно на подолання бюджетних диспропорцій і забезпечення розвитку фінансового ринку й реального сектору національної економіки. Наукова робота містить ключові дефініції базових фінансових категорій, що стосуються політики бюджетної стабілізації та збалансування доходів і видатків. Крім того, у межах дослідження наводяться й обґрунтовуються напрями раціоналізації заходів щодо фінансування бюджетного дефіциту в розрізі джерел, форм і методів.

Ключові слова: бюджет, доходи, видатки, бюджетний дефіцит, фінансування бюджетного дефіциту, державні запозичення, економічні альтернативи.

Annotation. Article considers the theoretical open up and example aspects of financing of budgetary deficit, taking into account a search and application of effective economic alternatives, directed simultaneously on overcoming of budgetary disproportions and providing of financial market and real sector of national economy development. The advanced study contains key definition of base financial categories which touch the policy of the budgetary stabilizing and achievement of balance of profits and charges. In addition within the limits of research directions of rationalization of measures on financing of budgetary deficit in the cut of sources, forms and methods are pointed and grounded.

Key words: budget, profits, charges, budgetary deficit, financing of budgetary deficit, state borrowings, economic alternatives.

Вступ. Ще зовсім недавно бюджетний дефіцит у багатьох країнах світу розглядався як щось звичайне, цілком безпечне, подекуди правильне, а найголовніше – необхідне. Навіть найбільш розвинуті держави вдавалися до прийняття власних центральних бюджетів із дефіцитом. Чого тільки варті щорічний багатомільярдний дефіцит федерального бюджету Сполучених Штатів Америки, сюди ж можна віднести суттєві бюджетні диспропорції провідних країн – учасниць Європейського Союзу та інших доволі впливових держав – суб'єктів світогосподарських відносин.

Практика макроекономічного фінансового регулювання, побудованого на засадах дефіцитного бюджетування, наклала свій відчутний відбиток на перебіг господарських процесів в умовах світової економічної кризи. Тоді масштабні фінансові диспропорції, свідомо чи вимушено закладені у вигляді дефіциту в бюджети різних країн, спочатку призвели до “броунівського руху” фінансових потоків у рамках міжнародного грошового ринку, а потім до підриву світової фінансової системи. Згаданий “броунівський рух” фінансових потоків був викликаний постійним переливанням грошових коштів від міжнародних фінансово-кредитних організацій до країн-реципієнтів фінансової допомоги. При цьому таке переливання супроводжувалося втручанням у цей процес державних і

комерційних банків розвинутих країн, які часто на доволі ризикових засадах вели політику “кредитування кредитів”. Суть цієї політики зводилася до того, що могутні банківські установи рідше напряму, а швидше всього через міжнародні фінансово-кредитні організації (шляхом надання їм кредитних ресурсів) підривали власну фінансову стійкість, намагаючись отримати непоганий відсоток на зовнішньому фінансуванні бюджетного дефіциту окремих країн.

Тут варто зазначити, що наведена вище політика потужних банківських структур за певних умов могла би дати їм непомірний фінансовий результат. Однак цього не сталося і, насамперед, через те, що зовнішні кредити на фінансування бюджетного дефіциту країни-реципієнти трансформували в рекапіталізацію їхніх внутрішніх банків, а ті в кредити промислово-господарському сектору, який і без того був економічно “перегрітий”. Унаслідок цього, падіння обсягів господарської діяльності призвело до повернення кредитних ресурсів внутрішнім банкам, а вже через них і зовнішнім кредиторам. Відбулося тотальне наростання боргових зобов'язань, доповнене колапсом промислового виробництва, а відтак і криза світових фінансів через неможливість реально забезпечення номінальних фінансових потоків.

Досвід світової фінансово-економічної кризи змусив провідних політиків, науковців, представників ділових та інших кіл задуматися над тенденціями й параметрами організації бюджетного процесу в контексті збалансування доходів і видатків центральних бюджетів. Чимало відомих економістів почали наголошувати на тому, що в бюджетну сферу на макроекономічному рівні потрібно вводити методики та механізми з приватногосподарського сектору, якому притаманні, по-перше, пошук економічних альтернатив у межах прийняття конкретних управлінських рішень (прототипом у бюджетній сфері може стати програмно-цільовий метод), а по-друге, намагання власного, тобто внутрішнього, зрівняння обсягів доходів і витрат господарської діяльності.

Звичайно, що макробюджетна сфера істотно відрізняється від практики фінансів суб'єктів господарювання й нерідко бюджетний дефіцит виглядає об'єктивною передумовою для повноцінного виконання державою її завдань і функцій. Проте безсумнівним слід вважати твердження про те, що політику фінансування бюджетного дефіциту сьогодні просто необхідно будувати в площині пошуку економічних альтернатив. Нині навіть бюджетний дефіцит повинен працювати на економічне зростання, а це можливо тільки при правильному виборі важелів та інструментів його погашення й фінансування.

Проблеми пошуку обґрунтованих пропорцій дефіцитного бюджетування займають одне з провідних місць у науковому доробку багатьох відомих учених-економістів. Подібній тематиці присвячені наукові праці Л.Алексєєнко, В.Базилевича, Л.Баластрик, С.Боринця, О.Десятнюка, О.Кириленко, В.Кудряшова, І.Лютого, А.Пересади, В.Федосова, В.Шелудька, С.Юрія та інших. Згадані вчені доволі детально акцентують увагу на пошуку ефективних економічних рецептів подолання бюджетних диспропорцій у спосіб збалансування доходів і видатків бюджетів, а за певних умов фінансування бюджетного дефіциту з використанням найбільш оптимальних джерел та інструментів.

Постановка завдання. Незважаючи на істотний ступінь вивчення питань, пов'язаних із дисбалансом доходів і видатків бюджету, тепер процес погашення бюджетного дефіциту в Україні виглядає досить неоднозначно. З одного боку, держава вдається до певної диверсифікації, використовуючи як внутрішні, так і зовнішні джерела погашення дефіциту з істотною перевагою останніх. Проте, з іншого боку, характер їхнього застосування змушує бажати кращого, адже важко заперечити той факт, що окрім як до наростання державного боргу до нічого іншого фінансування бюджетного дефіциту в нашій країні не приводить. Безумовно, дефіцит бюджету – це зазвичай негативне фінансове явище, однак при правильному використанні джерел його погашення можливі

навіть варіанти, за яких фінансування бюджетного дефіциту спроможне певним чином стимулювати національну економіку.

Вищенаведене зводиться до думки про те, що при фінансуванні дефіциту державного бюджету особливу увагу потрібно зосереджувати на аналізі економічних альтернатив у межах залучення, спрямування та використання фінансових ресурсів із внутрішніх і зовнішніх джерел. Власне порівняння можливих та обґрунтування найбільш оптимальних векторів фінансування бюджетного дефіциту і є метою нашої наукової роботи.

Результати. Бюджетний дефіцит є важливим інструментом державної фінансової політики, який впливає на економічне та соціальне становище країни. При цьому кожна країна має певні особливості, які потрібно враховувати в ході використання такого важеля, як бюджетний дефіцит. Невиважена соціально-економічна політика, спад виробництва, занепад підприємництва в Україні є глибинними причинами бюджетного дефіциту країни. Отже, питання бюджетного дефіциту й удосконалення підходів до його фінансування в Україні особливо актуальні.

Бюджетний дефіцит – це фінансове явище, що не обов'язково належить до розряду надзвичайних подій. У сучасному світі немає держави, яка в ті чи інші періоди своєї історії не зіткнулася б із бюджетним дефіцитом [5, с.15–20]. Однак якість самого дефіциту може бути різною:

- дефіцит може бути пов'язаний з необхідністю втілення великих державних вкладень у розвиток економіки. У цьому випадку він відображає не кризову течію суспільних процесів, а радше державне регулювання економічної кон'юнктури;
- дефіцити виникають у результаті надзвичайних обставин (війни, великомасштабних стихійних лих тощо), коли загальних резервів стає недостатньо й доводиться вдаватися до джерел особливого роду;
- дефіцит може відображати кризові явища в економіці, неефективність фінансово-кредитних зв'язків, нездатність уряду тримати під контролем фінансову ситуацію в країні. У цьому разі він (дефіцит) – явище надзвичайно тривожне, що потребує прийняття не тільки невідкладних економічних заходів, але й відповідних політичних рішень.

Бюджетним дефіцитом у традиційному розумінні є перевищення видатків бюджету над його доходами. Розповсюдженою є думка, що “бюджетний дефіцит виникає в результаті незбалансованості економіки, зниження доходів і різкого зростання видатків, викликаних безгосподарністю. Ринкова економіка зможе стабілізувати економіку й вирівняти видатки з доходами, користуючись жорстким режимом економії коштів, який повинні провадити всі владні та управлінські структури” [1, с.93].

Уникнути дефіциту теоретично досить просто – скоротити видатки або збільшити доходи. Однак на практиці, як правило, це зробити досить важко, а іноді й неможливо. До основних факторів зростання дефіциту бюджету можна віднести збільшення оборонних видатків; зростання виплат по державному боргу; збільшення трансфертних платежів; зниження податків тощо [2, с.19–32]. При цьому, якщо дія зазначених факторів активізується, то по суті бюджетний дефіцит є неминучий, а відтак на перше місце виходять проблеми його фінансування.

Характер фінансування державного сектору й бюджетного дефіциту має різні макроекономічні наслідки. Найбільш негативний вплив справляє монетизація дефіциту. Фінансування дефіциту через центральний банк безпосередньо впливає на грошову базу та розмір грошової маси. При монетизації дефіциту держава отримує сеньйораж – дохід від друкування грошей. Сеньйораж виникає в умовах перевищення приросту грошової маси над приростом реального ВВП, наслідком чого є зростання середнього рівня цін. З огляду на це, усі економічні агенти змушені сплачувати так званий інфляційний податок.

Україні негативні наслідки (фінансові, економічні, соціальні) величезного бюджетного дефіциту потребують здійснення системи заходів для його подолання, тобто проведення активної фінансової політики, використання узвичаєних у світовій практиці методів боротьби з дефіцитом. Прагнення до рівноваги бюджетних доходів і витрат шляхом збалансованості державного бюджету – це сьогодні одне з головних завдань. Тільки вирішуючи його, можна проводити цілеспрямовану фінансову політику. При цьому варто враховувати, що засоби розв'язання цього завдання багато в чому визначаються тим, до якої межі та якими темпами потрібно прагнути до збалансування бюджетних витрат і доходів.

Звичайно, найкращим станом будь-якого фінансового плану, у тому числі й бюджету, є врівноваження доходів і видатків, проте, якщо все ж таки за тих чи інших обставин виникає дефіцит, це вимагає здійснення конкретних заходів щодо його скорочення. До них варто включити й послідовно проводити в життя заходи, що, з одного боку, стимулювали б приплив коштів у бюджетний фонд країни, а з іншого, – сприяли скороченню державних витрат, наприклад:

- зміна напрямів інвестування бюджетних засобів у галузі національного господарства з метою значного підвищення фінансової віддачі від кожної гривні;
- зниження оборонних видатків;
- фінансування лише найважливіших соціальних програм;
- мораторій на прийняття нових соціальних програм, що потребують значного бюджетного фінансування;
- випуск і розміщення державних цінних паперів, на кшталт облігацій внутрішньої державної позики.

Крім цього, варто враховувати, що “у світовій практиці для зниження бюджетного дефіциту широко використовується така форма, як залучення в країну іноземного капіталу. З його допомогою вирішується відразу декілька задач, причому не тільки фіскального, але й економічного характеру, скорочуються бюджетні витрати, призначені на фінансування капітальних вкладень (а виходить, зменшується розрив між прибутками і витратами), розширюється база для виробництва товарів і послуг, з'являється новий платник податків (отже, збільшуються дохідні надходження в бюджет), поліпшується стан платіжного балансу” [2, с.20].

Продовжуючи вищесказане, вважаємо за потрібне зупинитися на основних положеннях національного законодавства у сфері регулювання бюджетних відносин. Безумовно, головним профільним законодавчим документом бюджетної сфери в Україні є Бюджетний кодекс. У згаданому правовому акті знайшли своє відображення, окрім інших, і норми, що стосуються змісту бюджетного дефіциту, а також джерел його погашення. Так, згідно з Бюджетним кодексом України, затвердження бюджету з дефіцитом дозволяється в разі наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету.

Джерелами фінансування бюджету в Україні можуть бути [3]:

- 1) кошти від державних (місцевих) внутрішніх і зовнішніх запозичень;
- 2) кошти від приватизації державного майна, включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації, щодо державного бюджету;
- 3) повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;
- 4) вільний залишок бюджетних коштів.

Варто зазначити, що після невдалої політики погашення бюджетного дефіциту за рахунок додаткової емісії грошових засобів, яка мала місце в 90-х роках минулого століття й призвела до гіперінфляції, сьогодні Бюджетний кодекс забороняє використовувати емісійні кошти Національного банку України як джерело фінансування бюджету.

Серед усіх джерел фінансування бюджетного дефіциту в нашій країні здебільшого застосовуються кошти від державних запозичень, а також фінансові ресурси, мобілізовані в результаті здійснення приватизаційних заходів. Причому останнє джерело вже давно себе дискредитувало через постійну невизначеність стосовно галузей, напрямів і процедур реалізації приватизаційних процесів. Дуже часто приватизація державних об'єктів відбувається далеко не з метою погашення бюджетного дефіциту, а заради привласнення певними фінансово-промисловими групами об'єктів стратегічного значення.

Що ж стосується державних запозичень, то саме в застосуванні цього джерела фінансування бюджетного дефіциту ми вбачаємо найбільше можливостей щодо пошуку економічних альтернатив, які би не лише забезпечували збалансування державного бюджетного фонду, але й були спроможні дати імпульс для комплексного розвитку національної економіки [4, с.94–101]. Переважно вітчизняна практика здійснення зовнішніх запозичень з метою фінансування державного бюджету протягом усіх років незалежності України показувала доволі низькі результати ефективності. Пояснюється це тим, що в основному запозичені фінансові ресурси спрямовувалися на пряму капіталізацію фінансового ринку, тоді як, на нашу думку, запозичені кошти насамперед повинні направлятися на кредитування реального сектору економіки й особливо експортоорієнтованих галузей.

Не менше важливими є і внутрішні запозичення, більше того, вважаємо, що саме вони повинні бути основними в структурі фінансування бюджету. Грошові кошти, мобілізовані в результаті випуску державних цінних паперів, здатні не лише привести до погашення бюджетного дефіциту, але й дати певний імпульс для розвитку фондового ринку. А, як відомо, ринок цінних паперів сьогодні в Україні перебуває в недостатньо розвинутому стані, тоді як його поступ може істотно посприяти зміцненню національної банківської системи.

Висновки. На наше переконання, усі джерела фінансування бюджетного дефіциту, які нами наводилися вище, можуть застосовуватися в бюджетній сфері [6, с.19]. Звичайно, серед них є більш і менш ефективні, однак неварто забувати про те, що використання того чи іншого інструмента бюджетного фінансування може мати декілька форм і методів. І, власне, головне завдання органів державної влади полягає в тому, аби серед них вибрати ті, які не просто дадуть можливість урівноважити доходи й видатки бюджету, але й створять певний заділ для прогресування інших позитивних економічних зрушень.

1. Редіна Н. І. Дефіцит бюджету й основні шляхи його подолання в Україні / Н. І. Редіна, Л. П. Гордєєва // *Фінанси України*. – 2009. – № 5. – С. 93.
2. Федосов В. Бюджетний дефіцит у контексті західної фінансової теорії і практики / В. Федосов, Л. Гладченко // *Финансовые риски*. – 2009. – № 3. – С. 19–32.
3. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
4. Невінчаний І. С. Основні шляхи подолання бюджетного дефіциту в Україні / І. С. Невінчаний // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2009. – № 6. – С. 98–101.
5. Павлова Л. П. Економічна характеристика бюджетного дефіциту / Л. П. Павлова // *Фінанси України*. – 2008. – № 3. – С. 15–20.
6. Шелест В. В. Бюджетний дефіцит України / В. В. Шелест // *Актуальні проблеми економіки*. – 2007. – № 3. – С. 19.

Рецензенти:

Римар М.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту природоохоронної діяльності Інституту екології, природоохоронної діяльності та туризму ім. В.Чорновола Національного університету “Львівська політехніка”;

Савчук Н.В. – кандидат економічних наук, доцент Львівської державної фінансової академії.